

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ЕКОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ

©2018 ПАНОВА І. О.

УДК 330.34

Панова І. О. Екологізація економічного розвитку в умовах екологічної кризи

Мета статті полягає в узагальненні теоретичних підходів до дослідження сутності та компонентів процесу екологізації економічного розвитку як основного фактора оптимізації відносин у системі «людина – природа» в умовах екологічної кризи. Розглянуто сутність, компоненти та фактори процесу екологізації економічного розвитку в умовах екологічної кризи, систематизовано погляди дослідників на визначення поняття «екологізація людини та суспільства». Обґрунтовано, що екологізація людини має на увазі формування абсолютно нового погляду на співвідношення природного, культурного і соціального аспектів економічного розвитку. Сучасна соціоприродна ситуація є такою, що вимагає від людини формування нового світогляду, котрий вчені називають екологоорієнтованим і який був би вільним як від пихатого розуміння себе як «царя природи», так і від «комплексу меншовартості» по відношенню до природи. Робиться висновок, що наразі необхідність вирішення екологічних проблем ставить перед сучасною людиною двоєдине завдання: гармонізації взаємин у системі «людина – природа» і формування нового типу самої людини.

Ключові слова: світовий соціально-економічний розвиток, екологізація, екологія, протиріччя між суспільством і природою, навколишнє середовище.
Бібл.: 16.

Панова Ірина Олексіївна – викладач кафедри туристичного бізнесу та країнознавства, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

E-mail: iryna.panova@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1975-5644>

УДК 330.34

UDC 330.34

Панова И. А. Экологизация экономического развития в условиях экологического кризиса

Цель статьи заключается в обобщении теоретических подходов к исследованию сущности и компонентов процесса экологизации экономического развития как основного фактора оптимизации отношений в системе «человек – природа» в условиях экологического кризиса. Рассмотрены сущность, компоненты и факторы процесса экологизации экономического развития в условиях экологического кризиса, систематизированы взгляды исследователей на определение понятия «экологизация человека и общества». Обосновано, что экологизация человека подразумевает формирование совершенно нового взгляда на соотношение природного, культурного и социального аспектов экономического развития. Современная социоприродная ситуация такова, что требует от человека формирования нового мировоззрения, которое ученые называют экологоориентированным и которое было бы свободным как от напыщенного понимания себя как «царя природы», так и от «комплекса неполноценности» по отношению к природе. Делается вывод, что в настоящее время необходимость решения экологических проблем ставит перед современным человеком двудейную задачу: гармонизации отношений в системе «человек – природа» и формирования нового типа самого человека.

Ключевые слова: мировое социально-экономическое развитие, экологизация, экология, противоречия между обществом и природой, окружающая среда.

Библ.: 16.

Панова Ирина Алексеевна – преподаватель кафедры туристического бизнеса и страноведения, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина)

E-mail: iryna.panova@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1975-5644>

Panova I. O. Ecologization of the Economic Development in Conditions of Ecological Crisis

The article is aimed at generalizing the theoretical approaches to the research of essence and components of the process of the ecologization of economic development as the main factor of optimization of relations in the system of «human – nature» in conditions of ecological crisis. The essence, components and factors of the process of the ecologization of economic development in conditions of ecological crisis are considered, the views of researchers as to definition of the concept of «ecologization of both human and society» are systematized. It is substantiated that the ecologization of person implies the formation of a completely new view on the correlation of natural, cultural and social aspects of economic development. The contemporary socio-natural situation is such that it requires from a person to develop a new worldview, which scientists call eco-oriented and which would be free both from the pompous understanding of oneself as «king of nature», and from the «complex of inferiority» in relation to nature. It is concluded that nowadays the necessity of solving ecological problems poses a twofold problem for modern human: harmonization of relations in the system of «human – nature» and formation of a new type of the human as such.

Keywords: global socio-economic development, ecologization, ecology, contradictions between society and nature, environment.

Bibl.: 16.

Panova Irina O. – Lecturer of the Department of Tourism Business and Country Studies, V. N. Karazin Kharkiv National University (4 Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: iryna.panova@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1975-5644>

У науковій літературі набув широкого поширення термін «екологізація», який часто використовується в таких контекстах, як «екологізація науки», «екологізація світогляду», «екологізація виробництва», «екологізація розвитку» тощо. У кожному разі екологізація означає процес, що включає оптимізацію і гармонізацію відносин суспільства і природи в умовах екологічної кризи, корінного перелому соціокультурного буття, який часто іменується цивілізаційною кризою.

У 70-х роках ХХ століття на перші застереження екологів Римського клубу про катастрофу, що наближається, суспільство відреагувало недовіркою. Хоча ще 4700 років тому на каменях піраміди Хеопса були викарбувані ієрогліфи з пророчими словами про те, що людство може загинути від неправильного використання природи, але тільки у ХХ столітті екологічний апокаліпсис став реальною небезпекою [11].

Існують різні наукові думки щодо проблеми, що відбиває сучасну екологічну ситуацію. Так, напри-

клад, В. Данилов-Данільян і К. Лосев [6] вважають, що людство вже давно вступило в еру глобальної екологічної катастрофи. Інша позиція, якої дотримуються Д. Белл [2], Д. Бьолер [3], Г. Дейлі [7], пов'язана з твердженням, що сучасна цивілізація переживає глобальну екологічну кризу, яка вже у XXI столітті може перерости в катастрофу. І, нарешті, ще одна точка зору полягає в тому, що глобальна криза, тим більше катастрофа, – це міф, наразі світ стикається лише з локальними екологічними кризами та потенційним ризиком появи регіональних криз [10].

Виходячи з того, що найбільш поширеною вважається друга точка зору, в науковій літературі найбільшу актуальність представляє пошук вирішення проблем, пов'язаних з природною рівновагою, екологічно стійким суспільним розвитком, коеволуцією природи і суспільства, екологічною імперативністю, новими підходами до ролі людини у збереженні навколишнього середовища.

Проблему взаємодії суспільства і природи досліджували численні дослідники, починаючи з В. І. Вернадського, який був одним із авторів антропокосмічної системи, що вміщувала принцип гармонійної єдності соціогуманітарної та природноісторичної тенденцій у розвитку людської цивілізації та науки про неї [4]. Він вважав, що гармонійний розвиток суспільства неможливий без всебічного урахування природного фактора, коеволуція розумілася ним як універсальний і оптимальний варіант єдності суспільства і природи, а раціональність у використанні природних ресурсів – як єдиний позитивний шлях досягнення цієї єдності [5].

Метою статті є узагальнення теоретичних підходів до дослідження сутності та компонентів процесу екологізації економічного розвитку як основного фактора оптимізації відносин у системі «людина – природа» в умовах екологічної кризи.

Отже, екологізація людини та суспільства, як процес, спрямований на гармонізацію відносин у системі «людина – природа», включає такі фактори.

Перш за все, це формування в сучасній особистості екологічної культури, заснованої на екологічно орієнтованих цінностях. Даний тип культури є основою для народження «людини екологічної» (*Homo ecologus*) як носія та хранителя екологічної культури, людини, яка здатна забезпечити таку взаємодію з природою, яка відповідає б вимогам гармонійного й раціонального ставлення до неї [1].

Центральне місце в моральному змісті *Homo ecologus* повинні зайняти загальнолюдські цінності. Довгий час вони були відомі як ідеальні складові, які не чинили помітного впливу на історичний економічний розвиток. Про них з давніх часів міркували філософи, наділяючи їх особливою імперативністю, бачачи в них лише заклики або правила, за якими

необхідно будувати відносини в суспільстві. Наразі ситуація кардинально змінилася: зі сфери абстракцій загальнолюдські моральні цінності мають бути переведені у сферу практичних дій, перш за все на рівні міжнародної політики й глобальної економіки, щоб у подальшому стати внутрішньою мірою та основним критерієм будь-якої діяльності сучасної людини.

Екологізації людини багато в чому буде сприяти глобальне затвердження екологічного імперативу, що інституалізує зв'язок між природою і людиною по всьому світу. Гуманістичний зміст поняття «екологічний імператив» полягає у визнанні пріоритетним «блага» не тільки для людини, а й для природи, що означає, що людина зобов'язана знати допустимі межі втручання в навколишнє середовище, встановлювати систему обмежень, порушивши які, людство ризикує опинитися перед необоротністю катастрофічних наслідків. Таким чином, екологічний імператив є своєрідним регулятором у ставленні людини до природи, теоретична оформленість якого пов'язана, перш за все, з появою у світі глобальних проблем.

Так, на початку XXI століття завдяки екологічному імперативу у світовій свідомості утверджується думка, що, незважаючи на існуючу економічну, соціальну і політичну єдність світу, він постійно трансформується, і людство раптом може опинитися у повній залежності від природного середовища [13].

Безумовно, формування екологічної свідомості відіграє значну роль у процесі екологізації економічного розвитку як відображення закономірностей функціонування системи «суспільство – природа».

В. І. Вернадський вважав, що основу екологічної свідомості становить формула єдності людства і біосфери: «Людина і людство найтіснішим чином, перш за все, пов'язані з живою речовиною, що населяють нашу планету ... Людина живе у біосфері та є невіддільною від неї» [4, с. 141].

У екологічній свідомості вчений бачив планетарний характер, вважаючи, що «людина вперше реально зрозуміла, що вона – житель планети і повинна мислити й діяти у новому аспекті: не тільки в аспекті окремої особистості, сім'ї або роду, держав або їхніх спілок, а й у планетарному аспекті» [4, с. 143].

Сучасні вчені, поглиблюючи уявлення про екологічну свідомість та її роль у подоланні екологічної кризи, виступають за те, щоб екологія людини стала базовою наукою майбутнього суспільства, оскільки подальша стабілізація соціально-економічного розвитку неможлива без моралі, яка представляє собою сукупність норм і правил поведінки не тільки по відношенню до людини, але й до природи.

Ці правила повинні бути традиційними, оскільки вони не тільки зміцнилися в колективній пам'яті, але й здатні допомогти людям подолати конфлікти та стабілізувати екологічну ситуацію у глобалізованій економіці. Визначається, що оптимальним варіантом

загальнопланетарної екологічної свідомості може стати так званий «колективний інтелект», характерною особливістю якого є гуманістичний прагматизм і раціональність по відношенню до природи, розкриття творчих можливостей людини, чітке дотримання екологічного імперативу [1].

У ХХ столітті, коли людство зіткнулося з наслідками згубного впливу на природу, що призвели до екологічної кризи, проблеми формування екологічної свідомості набули особливої актуальності. Починаючи з 80-х років ХХ століття вони були пов'язані із розумінням необхідності тісної взаємодії людини зі світом природи, знаходилися у фокусі філософських, екологічних, психологічних та інших соціогуманітарних досліджень [12].

На початку ж ХХІ століття сучасний світ демонструє інтерес до особливостей прояву екологічної свідомості в економічному розвитку, його прогностичної функції, пов'язаної з урахуванням допустимих норм експлуатації навколишнього середовища і формуванням орієнтирів подальшого цивілізаційного розвитку у складній екологічній ситуації, що тільки підтверджує необхідність пов'язувати результати економічної діяльності людини з принципом «єднання» людини і природи на практиці.

Так, акцентується увага на зміні спрямованості людської свідомості, орієнтації її на більш адекватне відображення стану зовнішнього середовища і, відповідно, ціннісних установок у людських потребах і, взагалі, діяльності людини. Аналіз наукової літератури показав, що екологічна ситуація, що склалася, вимагає якісного перетворення морально-етичних цінностей людства, формування принципово нових стереотипів і цільових установок на основі екологічної свідомості, без якої процес екологізації економічного розвитку може виявитися абсолютно безперспективним [8].

Екологізація свідомості людини безпосередньо залежить від екологічної освіти і виховання, спрямованих на оволодіння екологічними компетенціями. Вважається, що оволодіння екологоспрямованими компетенціями є важливою компонентою формування сучасного екологічного світогляду [8].

Наразі перед сучасною наукою гостро стоїть питання: чи є екологія частиною економіки або економіка є частиною екології? З одного боку, переважна більшість вчених-економістів стверджують, що саме екологія є частиною більш загального поняття «економіка». Дана точка зору ґрунтується на тому, що одним з напрямків економіки є економіка природокористування, отже, екологія є розділом економіки, нерозривно пов'язаним з питаннями забруднення навколишнього середовища.

З іншого боку, існує й інша, протилежна, точка зору, якої дотримуються вчені-екологи. Вона полягає в тому, що економіка існує як нерозривна частина екосистеми Землі, отже, економіка є частиною більш загального поняття «екологія» [15].

Для більш детального розгляду даної проблеми, на наш погляд, необхідно зважити на складові компоненти понять «економіка» і «екологія», а саме: на людину. Саме людина, на нашу думку, є одним із найважливіших їх компонентів, який, з одного боку, об'єднує дані поняття, а з іншого – розділяє.

Пов'язано це з тим, що, хоча людина є важливою біологічною одиницею і тому є частиною природної системи і, відповідно, «екології», вона водночас несе в собі властивості та якості громадської одиниці та у зв'язку з цим вважається активним членом соціальної системи (суспільства), у тому числі «економіки». Адже, говорячи про співвідношення понять «економіка» і «екологія», необхідно відзначити, що історично першою виникла природна система, з якої набагато пізніше з'явилася людина. Однак, при цьому, з точки зору категоріального співвідношення та ієрархії, «економіку» і «природу» можна розглядати як категорії одного рівня, оскільки в основі своєї взаємодії вони мають єдиний об'єкт, а саме – людину, що активно впливає як на економічні, так і на природні процеси.

Однак, абстрагуючись від категоріального рівня даних понять, можна констатувати, що будувати дані системи необхідно в гармонії й сумісності між собою. На жаль, сучасна економічна система багато в чому несумісна з екологічними системами і на мікро-, і на глобальному рівнях. Глобальна економічна система практично повністю десинхронізована з існуючими екосистемами, і дана проблема стає все більш актуальною, особливо з урахуванням сучасних темпів економічного зростання [14].

Уданому контексті пріоритетним наукової завданням є необхідність дослідження протиріч як у системі «людина – природа», так і в системі «економіка – екологія», важливість чого можна пояснити як історичними фактами, так і сучасними кардинальними змінами в розвитку цивілізації, спостерігаючи наявність непропорційного зростання чисельності населення світу, багаторазове збільшення споживання енергії, природних ресурсів, продовольства, що, своєю чергою, зумовило масштабне забруднення навколишнього природного середовища [13].

Дійсно, відзначаючи важливість екологічного виховання, вважаємо, що екологічна компетентність особистості та людства в цілому багато в чому сприяє оптимізації відносин між людиною та природою, екологічній безпеці сучасного суспільства, підвищенню глобального рівня культури та духовному зростанню.

Тут необхідно згадати про роль загальнолюдських цінностей, які сформувалися, зберігаючи, перш за все, свою гуманістичну суть, у процесі взаємин людини та природи і наразі стають стрижнем екологічного світогляду. Оскільки соціально-економічний розвиток неможливий без процесу екологізації людини та суспільства, головною його стратегією є духовно-моральне оновлення, що включає затвердження в сучасному суспільстві екологічного гуманізму.

Окрім вищезначених факторів, екологізація людини та суспільства передбачає формування нової антропологічної моделі, в якій особистість виступає як носій нової культури, покликаний забезпечити гармонійну єдність природи і суспільства.

В історії цивілізаційного розвитку і в науковому дискурсі оформилися різні теорії, що відображають ставлення людини до природи, починаючи від використання її (природи) для вирішення власних практичних завдань до релігійного заклик П. Тейяр де Шардена «Благоговіння перед природою» [16].

На наш погляд, сучасне суспільство досягло такого рівня науково-технічного розвитку, що здатне вибудувати якісно нову модель відношень у системі «суспільство – людина – природа». Йдеться про використання діалогу як перспективної форми соціоприродних взаємодій, який здатний зробити ставлення до природи не технологічним або релігійним, а, перш за все, моральним.

Так, якщо ще у XIX столітті поняття «діалог» означало скоріше вербальний зв'язок людини з людиною, то на сьогодні його сутність та значення розширилися. Так, уже вводяться, обговорюються й досліджуються такі поняття, як «діалогічне життя», що означає перенесення діалогу, у тому числі й на ставлення людини до природи.

Формула «діалог з природою» сьогодні все частіше зустрічається в науковій літературі, перетворившись з метафори на певну форму практичної взаємодії на різних рівнях глобалізованого світу. Власне, «діалог» має на увазі таку форму суб'єкт-суб'єктного відношення, яка може поширюватися і на взаємодію із квазісуб'єктом (у даному випадку з природою), якого людина наділяє певними якостями і починає ставитися до нього як до суб'єкта. Діалог відкидає споживацький спосіб відносин до природи і, навпаки, затверджує і стимулює поширення на неї морального і гуманістичного ставлення. Саме така позиція складає основу сучасного антропоцентризму, який обумовлений ціннісною рівністю людини і природи.

Наприклад, М. С. Каган вважає, що нова антропологічна модель не передбачає розгляд людини як «творця природи і не бачить в ньому «дитя природи». Це модель, яка об'єднує в людині «її культурну силу і природну слабкість, істоту, здатну перетворювати природу, не гвалтуючи її і не підкоряючись їй, а захоплюючись нею і вважаючи за можливе, як говорили колись, «прикрашати природу», підводячи природне до рівня художньо-перетвореного» [9].

Екологізація людини має на увазі формування абсолютно нового погляду на співвідношення природного, культурного і соціального аспектів економічного розвитку. Сучасна соціоприродна ситуація є такою, що вимагає від людини формування нового світогляду, вчені його називають екологоорієнтова-

ним, який був би вільним як від пихатого розуміння себе як «царя природи», так і від «комплексу неповноцінності» по відношенню до природи. Багато в чому цьому сприятиме духовний розвиток людини та суспільства.

ВИСНОВКИ

Таким чином, наразі необхідність вирішення екологічних проблем ставить перед сучасною людиною двоєдине завдання: гармонізації взаємин у системі «людина – природа» і формування нового типу самої людини. Причому друге завдання уявляється ще більш складним, ніж перше.

Як демонструють наукові дослідження, людина більше цікавиться пізнанням навколишньої природи для того, щоб використовувати її для задоволення власних потреб. Сучасний економічний розвиток свідчить, що зусилля науки і суспільства мають бути спрямовані на проблеми пізнання духовної компоненти людини, можливостей її зближення з навколишнім середовищем з метою усунення екологічної неосвіченості. Подальша доля окремої людини і людства в цілому багато в чому залежатиме від шкали моральних цінностей, прийнятої в сучасному суспільстві. У зв'язку з цим морально-екологічний вигляд сучасної людини не залишає байдужими тих, хто є небайдужим до долі людської цивілізації. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Базалук О. А.** Образ человека будущего. Минск : Экоперспектива, 2011. 328 с.
2. **Белл Д.** Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. 2-е изд., испр. и доп. М. : Академия, 2004. 788 с.
3. **Бюлер Д.** Идея та обов'язковість відповідальності за майбутнє. *Філософська думка*. 2007. № 1. С. 117–134; № 2. С. 77–95; № 3. С. 81–99.
4. **Вернадский В. И.** Биосфера и ноосфера. М. : Айрис-пресс, 2004. 576 с.
5. **Вернадский В. И.** Научная мысль как планетное явление. СПб. : Университетская наука, 2007. 208 с.
6. **Данилов-Данильян В. И., Лосев К. С.** Экологический вызов и устойчивое развитие. М. : Прогресс-традиция, 2000. 416 с.
7. **Дейлі Г.** Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку. Київ : Інтелсфера, 2002. 234 с.
8. **Довгаль О. А., Довгаль Г. В.** Інноваційна економіка : навч. посіб. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 148 с.
9. **Каган М. С.** Человек как проблема современной философии. URL: <http://anthropology.ru/ru/text/kaganms/chelovek-kak-problema-sovremennoy-filosofii>.
10. **Лещенко К. А.** Екологізація глобального економічного простору. Вісник Львівської комерційної академії. Серія «Економічна». Львів : Львівська комерційна академія. 2011. Вип. 37. С. 165–170.
11. **Хесле В.** Философия и экология. М. : Наука, 1993. 192 с.
12. **Baumol W., Oates W.** The Theory of Environmental Policy. Englewood Cliffs : Prentice-Hall, 1975. 210 p.

13. Buttel F., Taylor P. Environmental Sociology and Global Environmental Change // *Social Theory and the Global Environment* / ed. by M. Redclift, T. Benton. London and New York : Routledge, 1994. P. 18–23.

14. Pearce D. W., Turner K. R. Economics of Natural Resource and the Environment. New York : Harvester Wheatsheaf, 1990. 260 p.

15. Redclift M., Woodgate G. Sociology and the Environment // *Social Theory and the Global Environment* / ed. by M. Redclift, T. Benton. London and New York : Routledge, 1994. 125 p.

16. Sklair L. Global Sociology and Environmental Change // *Social Theory and the Global Environment* / ed. by M. Redclift, T. Benton. London and New York : Routledge, 2015. 213 p.

Науковий керівник – Довгаль О. А., доктор економічних наук, професор кафедри міжнародних економічних відносин Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

REFERENCES

Baumol, W., and Oates, W. *The Theory of Environmental Policy*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1975.

Bazaluk, O. A. *Obraz cheloveka budushchego* [The image of a man of the future]. Minsk: Ekoperspektiva, 2011.

Bell, D. *Gryadushcheye postindustrialnoye obshchestvo. Opyt sotsialnogo prognozirovaniya* [The coming post-industrial society. The experience of social forecasting]. Moscow: Akademiya, 2004.

Boehler, D. "Ideia ta oboviazkovist vidpovidalnosti za maibutnie" [The idea and commitment of responsibility for the future]. *Filosofska dumka*, no. 1 (2007): 117-134; no. 2 (2007): 77-95; no. 3 (2007): 81-99.

Buttel, F., and Taylor, P. "Environmental Sociology and Global Environmental Change". In *Social Theory and the Global Environment*, 18-23. London; New York: Routledge, 1994.

Daly H. *Poza zrostanniam. Ekonomichna teoriia staloho rozvytku* [Out of growth. Economic Theory of Sustainable Development]. Kyiv: Intelsfera, 2002.

Danilov-Danilyan, V. I., and Losev, K. S. *Ekologicheskii vyzov i ustoychivoye razvitiye* [Ecological challenge and sustainable development]. Moscow: Progress-traditsiya, 2000.

Dovhal, O. A., and Dovhal, H. V. *Innovatsiina ekonomika* [Innovative economy]. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina, 2015.

Kagan, M. S. "Chelovek kak problema sovremennoy filosofii" [Man as a problem of modern philosophy]. <http://anthropology.ru/ru/text/kagan-ms/chelovek-kak-problema-sovremennoy-filosofii>

Khesle, V. *Filosofiya i ekologiya* [Philosophy and ecology]. Moscow: Nauka, 1993.

Leshchenko, K. A. "Ekolohizatsiia hlobalnoho ekonomichnoho prostoru" [Ecologization of the global economic space]. *Visnyk Lvivskoi komertsiiinoi akademii. Seriia «Ekonomichna»*. Lviv : Lvivska komertsiiina akademiia, no. 37 (2011): 165-170.

Pearce, D. W., and Turner, K. R. *Economics of Natural Resource and the Environment*. New York: Harvester Wheatsheaf, 1990.

Redclift, M., and Woodgate, G. "Sociology and the Environment". In *Social Theory and the Global Environment*. New York: Routledge, 1994.

Sklair, L. "Global Sociology and Environmental Change". In *Social Theory and the Global Environment*. London; New York: Routledge, 2015.

Vernadskiy, V. I. *Biosfera i noosfera* [Biosphere and noosphere]. Moscow: Ayris-press, 2004.

Vernadskiy, V. I. *Nauchnaya mysl kak planetnoye yavleniye* [Scientific thought as a planetary phenomenon]. St. Petersburg: Universitetskaya nauka, 2007.